כיתה י' | תנ"ך | שיעור 1 מתוך 6 | 45 דק' | בראשית כג, א-כ

ממלכתי: סיפורי האבות בספר בראשית נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ועיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, רד"ק ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

מערת המכפלה: "גר ותושב אנכי עמכם"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את שלבי המשא ומתן בין אברהם לבני חת ולעפרון (כג, ג-יח)
- התלמידים ינתחו את הביטוי "גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי, עִמָּכֶם" (כג, ד) בעזרת רש"י, רמב"ן וספורנו
- התלמידים ידונו בשאלה מדוע הכתוב מאריך בפרטי קנייה משפטית, ומה היא מלמדת על הקשר לארץ

❓ השאלה הגדולה של השיעור

מדוע מקדישה התורה פרק שלם לעסקת קרקע? ומה פירוש להיות "גר" ו"תושב" בבת אחת?

אברהם הובטח: "לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת" (כד, ז), ובכל זאת הנחלה הראשונה שלו בארץ היא קבר שנקנה בכסף מלא.

🧪 פתיחה

על הלוח: "ההבטחה: כל הארץ. המציאות: ___". שואלים: מה הדבר הראשון שאברהם מחזיק בו בארץ כבעלים? אחרי ניחושים קוראים את כג, כ: "וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ, לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת־קָבֶר". הפער בין ההבטחה לקבר הוא נקודת הפתיחה.

📖 הסבר למורה

הפרק פותח במות שרה בקרית ארבע-חברון (כג, א-ב) ומיד עובר לזירה ציבורית: אברהם "וַיָּקָם... מֵעַל, פְּנֵי מֵתוֹ" (כג, ג) ופונה לבני חת. כל השיחה מתנהלת בשער העיר, "לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת" ו"בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת": זהו מעמד משפטי פומבי.

שלושה סבבים: (1) אברהם מבקש "אֲחֻזַּת־קֶבֶר" (ד), ובני חת מציעים לו לקבור "בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ" (ו) כמחווה של כבוד, אך בלי בעלות; (2) אברהם מבקש מערה מסוימת של עפרון, "בְּכֶסֶף מָלֵא" (ט), ועפרון "נותן" אותה כמתנה ברבים (יא); (3) אברהם מתעקש לשלם, ועפרון נוקב במחיר כבדרך אגב: "אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל־כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה־הִוא" (טו). אברהם שוקל מיד, "עֹבֵר לַסֹּחֵר" (טז).

המילים המנחות: השורש ש-מ-ע ("שְׁמָעֵנוּ", "שִׁמְעוּנִי", "שְׁמָעֵנִי") חוזר שוב ושוב, וכמוהו "בני חת". המילה "אֲחֻזָּה" פותחת וסוגרת (ד, כ). פסוקים יז-יח כתובים בלשון של שטר: השדה, המערה, "וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה", "לְמִקְנָה". הדיוק המשפטי הוא העניין עצמו: אברהם רוצה בעלות שאין עליה עוררין, לא חסד.

קריאה של חוקרים (ניסוח שלנו, בקצרה): יש המשווים את לשון הפרק לנוסחי שטרות מכר קרקע מן המזרח הקדום, שבהם נמנים גבולות השדה והעצים שבו ומוזכרים העדים בשער. זו השוואה ספרותית-היסטורית, לא ראיה לתאריך מסוים.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

בראשית פרק כג, פסוקים א-כ

(א) וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה, מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים – שְׁנֵי, חַיֵּי שָׂרָה.

(ב) וַתָּמָת שָׂרָה, בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן – בְּאֶרֶץ כְּנָעַן; וַיָּבֹא, אַבְרָהָם, לִסְפֹּד לְשָׂרָה, וְלִבְכֹּתָהּ.

(ג) וַיָּקָם, אַבְרָהָם, מֵעַל, פְּנֵי מֵתוֹ; וַיְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי־חֵת, לֵאמֹר.

(ד) גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי, עִמָּכֶם; תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת־קֶבֶר עִמָּכֶם, וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי.

(ה) וַיַּעֲנוּ בְנֵי־חֵת אֶת־אַבְרָהָם, לֵאמֹר לוֹ.

(ו) שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי, נְשִׂיא אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ – בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ, קְבֹר אֶת־מֵתֶךָ; אִישׁ מִמֶּנּוּ, אֶת־קִבְרוֹ לֹא־יִכְלֶה מִמְּךָ מִקְבֹּר מֵתֶךָ.

(ז) וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לְעַם־הָאָרֶץ, לִבְנֵי־חֵת.

(ח) וַיְדַבֵּר אִתָּם, לֵאמֹר: אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם, לִקְבֹּר אֶת־מֵתִי מִלְּפָנַי – שִׁמְעוּנִי, וּפִגְעוּ־לִי בְּעֶפְרוֹן בֶּן־צֹחַר.

(ט) וְיִתֶּן־לִי, אֶת־מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר־לוֹ, אֲשֶׁר, בִּקְצֵה שָׂדֵהוּ: בְּכֶסֶף מָלֵא יִתְּנֶנָּה לִי, בְּתוֹכְכֶם – לַאֲחֻזַּת־קָבֶר.

(י) וְעֶפְרוֹן יֹשֵׁב, בְּתוֹךְ בְּנֵי־חֵת; וַיַּעַן עֶפְרוֹן הַחִתִּי אֶת־אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת, לְכֹל בָּאֵי שַׁעַר־עִירוֹ לֵאמֹר.

(יא) לֹא־אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי – הַשָּׂדֶה נָתַתִּי לָךְ, וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ; לְעֵינֵי בְנֵי־עַמִּי נְתַתִּיהָ לָּךְ, קְבֹר מֵתֶךָ.

(יב) וַיִּשְׁתַּחוּ, אַבְרָהָם, לִפְנֵי, עַם הָאָרֶץ.

(יג) וַיְדַבֵּר אֶל־עֶפְרוֹן בְּאָזְנֵי עַם־הָאָרֶץ, לֵאמֹר, אַךְ אִם־אַתָּה לוּ, שְׁמָעֵנִי: נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה, קַח מִמֶּנִּי, וְאֶקְבְּרָה אֶת־מֵתִי, שָׁמָּה.

(יד) וַיַּעַן עֶפְרוֹן אֶת־אַבְרָהָם, לֵאמֹר לוֹ.

(טו) אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי, אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל־כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה־הִוא; וְאֶת־מֵתְךָ, קְבֹר.

(טז) וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם, אֶל־עֶפְרוֹן, וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן, אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת – אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף, עֹבֵר לַסֹּחֵר.

(יז) וַיָּקָם שְׂדֵה עֶפְרוֹן, אֲשֶׁר בַּמַּכְפֵּלָה, אֲשֶׁר, לִפְנֵי מַמְרֵא: הַשָּׂדֶה, וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ, וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב.

(יח) לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה, לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת, בְּכֹל, בָּאֵי שַׁעַר־עִירוֹ.

(יט) וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ, אֶל־מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל־פְּנֵי מַמְרֵא – הִוא חֶבְרוֹן: בְּאֶרֶץ, כְּנָעַן.

(כ) וַיָּקָם הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ, לְאַבְרָהָם – לַאֲחֻזַּת־קָבֶר: מֵאֵת, בְּנֵי־חֵת.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפרק המלא בקישור למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי, עִמָּכֶם" (בראשית כג, ד)

💭 **מפרשים:** רש"י: "גֵּר מֵאֶרֶץ אַחֶרֶת וְנִתְיַשַּׁבְתִּי עִמָּכֶם", ובמדרש: "אִם תִּרְצוּ הֲרֵינִי גֵּר, וְאִם לָאו אֶהְיֶה תּוֹשָׁב וְאֶטְלָנָּה מִן הַדִּין". רמב"ן: אברהם אומר שאין לו בית קברות מאבותיו בארץ, אבל "עַתָּה אֲנִי תּוֹשָׁב עִמָּכֶם כִּי חָפַצְתִּי לָשֶׁבֶת בָּאָרֶץ הַזֹּאת". ספורנו: "שֶׁבָּאתִי לְהִשְׁתַּקֵּעַ לֹא לָגוּר בִּלְבָד".

📜 **כתוב:** "וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן" (בראשית כג, טז)

💭 **מפרשים:** רש"י שם לב לכתיב החסר "עפרן" (בלי ו"ו): "לְפִי שֶׁאָמַר הַרְבֵּה, וַאֲפִלּוּ מְעַט לֹא עָשָׂה". עפרון דיבר על מתנה, ולבסוף לקח מחיר מלא.

📜 **כתוב:** "וַתָּמָת שָׂרָה, בְּקִרְיַת אַרְבַּע" (בראשית כג, ב)

💭 **מפרשים:** רש"י: "וְנִסְמְכָה מִיתַת שָׂרָה לַעֲקֵדַת יִצְחָק", כי מבשורת העקדה "פָּרְחָה נִשְׁמָתָהּ מִמֶּנָּה וּמֵתָה". זה מדרש, לא פשט הכתוב.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "ההבטחה מול המציאות" (5 דקות)
2. קריאה בקול: כג, א-ט, וסימון "שמע" ו"בני חת" (8 דקות)
3. עבודה בזוגות: טבלת שלושת סבבי המשא ומתן (ג-טז) (10 דקות)
4. כתוב/מפרשים: "גר ותושב" אצל רש"י, רמב"ן וספורנו (8 דקות)
5. עפרון והמחיר (י-טז) ולשון השטר (יז-כ): למה לשלם בכסף מלא? (9 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (5 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה הציעו בני חת לאברהם בפסוק ו, ולמה הוא לא הסתפק בזה?

2. כמה שילם אברהם, ואיפה נעשתה העסקה (י-טז)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. הסבירו את ההבדל בין שני הפירושים של רש"י ל"גר ותושב". מה כל אחד מלמד על מעמדו של אברהם?
2. מה מלמד הכתיב החסר "עפרן" לפי רש"י? האם הפשט תומך בביקורת על עפרון?

הערכה (מה דעתי?)

1. מדוע חשוב לאברהם לקנות במחיר מלא ולא לקבל מתנה? האם יש מצבים שבהם עדיף לשלם?
2. "גר ותושב": האם אפשר להרגיש שייך למקום ובו בזמן זר בו? תנו דוגמה מהיום.

🏁 סיכום השיעור

הנחלה הראשונה של האבות בארץ היא קבר, ונקנתה בכסף מלא, בפומבי ובלשון משפטית מדויקת. אברהם הוא "גר" מבחינת המעמד ו"תושב" מבחינת הבחירה, והתעקשותו על בעלות מלאה הופכת את מערת המכפלה לעוגן הראשון של ההבטחה.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד משלים על פתק: "למה לדעתי אברהם סירב לקבל את המערה במתנה? משפט אחד עם ראיה מהפרק."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: מבנה שלושת הסבבים, נוסחאות הנימוס ("שְׁמָעֵנוּ אֲדֹנִי") והפער בין המילים למעשים אצל עפרון.
- הקשר משפטי-היסטורי: עסקה בשער העיר מול עדים, ולשון השטר בפסוקים יז-יח (השוואה למזרח הקדום ברמה עובדתית).
- דיון פתוח: זהות של מהגר, "גר ותושב" בחברה הישראלית; מנהגי אבל וקבורה כמרכיב של שייכות למקום.
- חברון ומערת המכפלה היום: מקום מקודש ליהודים ולמוסלמים, כנקודה לדיון אזרחי מכבד.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י (כג, ב): סמיכות מות שרה לעקדה; עיון בהשפעת העקדה על בני המשפחה.
- רבנו יונה על אבות ה, ג מונה את קבורת שרה כניסיון העשירי: "וּכְשֶׁמֵּתָה אִשְׁתּוֹ לֹא מָצָא מָקוֹם לְקָבְרָהּ עַד שֶׁקָּנָאוֹ וְלֹא הִרְהֵר". אמונה בלי טענות כלפי ההבטחה.

- מידות: יושר במסחר (רש"י על "עפרן"), כבוד המת ו"חסד של אמת"; השוואה בין נדיבות דיבור לנדיבות מעשה.
- רמב"ן וספורנו על "תושב": קניין בארץ כביטוי לבחירה להשתקע בה, וקשר לקניית שדה ענתות בירמיהו לב (להרחבה).

💡 הערות למורה

אפשר לפתוח בתמונה של מבנה המכפלה בחברון, בלי להיכנס לוויכוח פוליטי; המוקד הוא הטקסט. הנושא נוגע במוות ובאבל: כדאי לרגישות כלפי תלמידים שאיבדו קרוב. בכיתות חזקות אפשר להשוות לקניית שדה ענתות (ירמיהו לב). למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

טבלת שלושת סבבי המשא ומתן, "גר ותושב" עם רש"י, רמב"ן וספורנו, עפרון והמחיר, שאלה בסגנון בגרות ומחוון בעמוד השני. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- בראשית כג (מכון ממרא)
- רש"י על בראשית כג (ספריא)
- רמב"ן על בראשית כג, ד (ספריא)
- ספורנו על בראשית כג, ד (ספריא)
- רבנו יונה על אבות ה, ג (ספריא)

מחוון: מערת המכפלה: "גר ותושב אנכי עמכם"

1. ג-ו: אחוזת קבר / לקבור במבחר קבריהם, בלי בעלות. ז-יא: את מערת המכפלה בכסף מלא / עפרון "נותן" את השדה והמערה במתנה ברבים. יב-טז: לשלם את כסף השדה / 400 שקל, "בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה־הִוא".
2. בני חת: "בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ" (קבר בתוך קבריהם, רשות להשתמש). אברהם: "אֲחֻזַּת־קֶבֶר" (בעלות קבועה).
3. רש"י 1: גר מארץ אחרת שהתיישב ביניהם. רש"י 2 (מדרש): אם תרצו אני גר ואקנה, ואם לא, אני "תושב" ואקח מן הדין כי ה׳ הבטיח לי את הארץ. ספורנו: גר ולכן אין לו קבר, ותושב כי בא "לְהִשְׁתַּקֵּעַ לֹא לָגוּר בְּלִבָּד".
4. גלוי: הסכום קטן בין חברים. סמוי: נוקב במחיר גבוה ומצפה לתשלום. רש"י: הכתיב "עפרן" חסר ו"ו, "לְפִי שֶׁאָמַר הַרְבֵּה, וַאֲפִלּוּ מְעַט לֹא עָשָׂה".
5. למשל: "הַשָּׂדֶה, וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ", "וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה", "אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ סָבִיב", "לְמִקְנָה, לְעֵינֵי בְּנֵי־חֵת". המטרה: קניין ברור ופומבי שאיש לא יערער עליו.
6. תשובה טובה: עמדה; פסוק ד (בקשת אחוזה, מעמד של גר), פסוק יא (מתנה בפומבי, כבוד), פסוק טז (תשלום מלא, "עֹבֵר לַסֹּחֵר"); פרשן (רש"י על עפרון או ספורנו על תושב); מסקנה: כבוד וכסף שזורים, הבעלות היא שמבטיחה כבוד לשרה. ניקוד מוצע: עמדה 3, שלוש ראיות × 4, פרשן 3, מסקנה 2.

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, ספורנו ורבנו יונה מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. ממלכתי: סיפורי האבות בספר בראשית נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ועיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, רד"ק ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.